

стилями, проте й очевидна тенденція до переходу норм з одного стилю до іншого. Це зумовлено насамперед суспільними причинами. Між функціональними стилями, як і між окремими сферами людської діяльності, немає чіткої і до того ж неперехідної межі. Так, норми наукового стилю проникають до стилю художньої літератури, розмовні форми використовують для творення термінів, а публістичний стиль поєднує в собі багато ознак наукового і художнього. У мові засобів масової інформації відзначають «динамічний характер мовної норми», що спричинено безперервною зміною мовних смаків і оцінок, які не завжди збігаються з реальним мовним узусом, а також із кодифікованими правилами слововживання [Коць 2010]. На початку XXI ст. простежуємо тенденцію до «орозмовлення» всіх стилів української літературної мови. Відбувається розширення спільного фонду норм під впливом позамовних чинників.

3.3. Стилістично нейтральна, стилістично та функціонально маркована лексика

Слово в мові не тільки називає предмет, дію, ознаку, а й оцінює відповідне явище дійсності, сигналізує про нейтральне, позитивне або негативне ставлення до нього з боку мовця. Отже, крім номінативної, слово виконує також оцінно-експресивну функцію. Шкала позитивних і негативних оцінок охоплює різні варіанти, які виражаються за допомогою спеціально дібраних лексичних засобів, наявних у словниковому складі і зорієнтованих на функціональні стилі української мови. Відмінності між стилями безпосередньо відображені в стилістичній диференціації лексики. Значній частині слів не властиве закріплення за яким-небудь одним стилем. Вони утворюють розряд міжстильової (нейтральної, загальноживаної) лексики. Цій лексиці протиставлена стилістично забарвлена лексика, уживання якої становить одну з найважливіших ознак того чи того функціонального стилю. В академічному теоретичному курсі згаданий поділ схарактеризовано так: «Усі слова сучасної української літературної мови з погляду їх ролі в її стилістичній диференціації розпадаються на дві великі групи. До першої з них належить стилістично нейтральна,

або міжстильова, лексика, тобто така, що вільно, без будь-якого обмеження вживається в усіх стилях мови, а до другої – лексика, стилістично забарвлена, або співвіднесена лише з одним чи кількома функціональними стилями» [СУЛМ-С 1973, с. 152].

Загальноновживана лексика властива всім стилям літературної мови, тому її називають міжстильовою. На тлі цієї лексики розпізнають шари незагальноновживаної лексики, яку називають стилістично забарвленою, стилістично зниженою, маркованою тощо.

Як відомо, у словниковому складі української мови наявні групи слів, об'єднані між собою спільними диференційними ознаками, узагальненими на основі характеру їх функціонування. Відповідно до цих ознак лексику поділяють: 1) за сферами вживання; 2) за ознакою співвідношення активного й пасивного складу в лексичному фонді; 3) за ознаками функціонально-стилістичного плану.

За сферами вживання виділяють загальноновживану лексику, якою послуговуються в мові без будь-яких обмежень, та спеціальну, що функціонує: 1) у різних сферах професійної діяльності (термінологічна й професійна лексика); 2) на певних територіях поширення української мови, які становлять окремі діалектні ареали (діалектна лексика); 3) у мовленні людей, об'єднаних за різними ознаками соціального плану (жаргонна й арготична лексика) [СУЛМ-С 1973, с. 152].

Стилістичне розшарування лексичних одиниць і розмежування слів за експресивним забарвленням тісно пов'язане з тим, що мова є системою стилів, відмінних засобами і прийомами (лексичними, словотвірними, граматичними), які слугують для вираження певного змісту.

Класифікація лексики за сферами вживання, з погляду активного та пасивного запасу має чіткі межі й не викликає заперечень у науковців, але розмежування за стилістичною ознакою – надзвичайно складний процес, який відображає суперечності в мовознавчих дослідженнях.

У лінгвістиці запропоновано декілька неоднорідних принципів стилістичної характеристики й класифікації лексики: стилістична; семантико-стилістична; структурно-семантична. Деякі класифікації вирізняються одностороннім підходом до стилістичної диференціації лексики: лексику диференціюють або за функціонально-стилістичною,

або за емоційно-експресивною ознакою, що звичайно позначається на систематизації відповідних конотацій і стилістично забарвлених засобів та зумовлює відсутність їхньої єдиної класифікації.

У науковій літературі досі не розв'язаним залишається питання про співвідношення понять: стильове, стилістичне, експресивне, емоційне, оцінне, а наявність у мовних засобів оцінки, емоційності, експресії дає підстави багатьом дослідникам зараховувати їх до стилістично забарвлених.

Незважаючи на різноманітність поглядів, стилістичних характеристик та класифікацій, багато мовознавців виділяє два відмінних один від одного різновиди стилістично зумовлених лексичних одиниць: 1) слова з функціонально-стильовою співвіднесеністю; 2) слова з експресивно-стилістичним забарвленням.

Відповідно до першої характеристики, стилістично забарвленими називають слова, що вживаються в певному функціональному стилі (їх ще називають функціональними або функціонально-стильовими), за другою ознакою такі слова мають стилістичне забарвлення (конотацію), а їхні стилістичні ознаки містяться в самому лексичному значенні слова, накладаються на його власне лексичне значення.

Проте не всі дослідники розрізняють ці засоби. На думку О. Ахманової, питання про стилістичну диференціацію слів є питанням про ті їхні оцінно-емоційно-експресивні особливості, які набуваються внаслідок їхнього переважного або навіть виняткового вживання в тих, а не інших сферах і галузях людського спілкування. За її переконанням, одні емоційно-оцінно-експресивні засоби об'єднуються навколо одного стильового центру – книжного, інші («нечіткі й недостатньо диференційовано позначені як «фамільярні», «зневажливі», «несхвальні» та ін.)) навколо іншого – розмовного [Ахманова 1958, с. 31]. Вважаємо, що стилістична характеристика охоплює як вираження певної експресії, так і сфери суспільного вживання того чи того слова.

Лексика української мови – складне й багатогранне явище, оскільки в її фонді паралельно із загальноновживаними словами функціонують лексичні одиниці, уживання яких обмежене й спеціалізоване. Такі слова узвичаєно називати маркованими. Марковану лексику характеризують як лексику, обмежену у

функціонуванні й протиставлену своїми диференційними ознаками активному, загальноживаному, нейтральному номінативному складу мови [Кабиш 2007, с. 45].

У сучасній лінгвістичній літературі для називання маркованої лексики зазвичай послуговуються термінами «*стилістично забарвлена лексика*», «*стилістично маркована лексика*» або вживають їх як синоніми до терміна «*маркована лексика*». Проте із цим не можна цілком погодитися, оскільки не всі слова, диференційовані у функціонуванні (наприклад, застарілі, діалектні, жаргонні), мають постійне стилістичне забарвлення. Уживаючись у певних контекстах, з певною стилістичною настановою, вони є стилістично маркованими, а поза контекстом характеризуються часовою, територіальною або соціальною віднесеністю й виконують номінативну функцію. Уважаємо, що поняття «маркована лексика» набагато ширше, ніж поняття «стилістично маркована лексика», тому що марковані лексеми передають будь-яку супровідну, додаткову інформацію (до лексичного й граматичного значення) про сфери вживання, часову віднесеність, емоційно-експресивне забарвлення або функціонально-стильове використання лексичних одиниць.

Термін «стилістично маркована лексика» потрібно вживати у вузькому витлумаченні. Він об'єднує дві групи лексичних одиниць: ті, що вживаються в певних функціональних стилях, і ті, що мають у своєму лексичному значенні конотативний компонент.

Маркована лексика найширше представлена у розмовно-побутовому мовленні, тому що саме тут людина виявляє себе безпосередньо й повно з інтелектуального та емоційного боку. Саме через марковану лексику яскраво виявляються індивідуальні й соціально-групові характеристики людей.

Функціонування маркованої лексики зумовлює низка чинників: 1) форма мовлення: усна чи писемна; 2) сфера спілкування: офіційна чи неофіційна; 3) характер мовлення: нейтральне повідомлення чи емоційно забарвлене висловлення; 4) соціальні характеристики учасників мовлення (вік, рівень культури, освіченості, виховання) [Кузнецова 1989, с. 191–192].

У мовознавчій літературі відомо кілька принципів характеристики та класифікації маркованих лексичних одиниць. О. Єфимов вважав, що

найбільш ефективним принципом класифікації лексики потрібно визнати принцип семантико-стилістичний, орієнтований на визначення стилістичного «паспорта» слів, на їхню співвіднесеність зі стилями мови. Оскільки за стилями літературної мови не закріплено багато загальноновживаних, діалектних, жаргонних та інших слів, що вживаються в загальнонародній мові, дослідник пропонує доповнити класифікацію (поділ слів на розмовні та книжні) такими лексичними розрядами: слова з нульовим позначенням (нейтрально-універсальні); лексика функціональних стилів (публіцистична, художньо-балетристична, науково-термінологічна та ін.); емоційно-експресивна лексика (фамільярна, вульгарна, пестлива); просторіччя, діалект та інші елементи розмовно-побутового мовлення; жаргонна й арготична лексика [Ефимов 1969, с. 54].

Деяку іншу класифікацію стилістично маркованої лексики запропонувала О. Петрищева. Подаючи два підходи до характеристики стилістичних засобів (як елементів, закріплених за певними функціональними стилями та елементів, що мають стилістичне забарвлення (експресію)), дослідниця зазначає, що елементи мови, віднесені лінгвістами до стилістично маркованих засобів, поділяються на три відмінних за своїми диференційними ознаками групи: 1) елементи, специфіка яких – у їхньому нерозривному зв'язку з екстралінгвістичними факторами, що їх зумовили; 2) елементи, здатність яких викликати стилістичні враження зумовлені їхніми асоціативними зв'язками з тими чи тими мовленнєвими обставинами; 3) елементи, здатність яких викликати стилістичне враження спричинене закладеною в них непередметною стилістичною інформацією. «Спільною рисою, що дає підстави вважати їх стилістично маркованими, – наголошує О. Петрищева, – є те, що вони протиставлені – кожен своєю диференційною ознакою – стилістично нейтральним засобам» [Петрищева 1984, с. 32].

Відповідно до запропонованої класифікації вона виокремлює три основні типи стилістично забарвленої лексики: 1) лексика, що повідомляє про сферу свого вживання (книжна, розмовна, співвіднесена з тим чи тим функціональним стилем); 2) лексика, що повідомляє про ставлення того, хто говорить, до предмета мовлення (емоційно, експресивно забарвлена та оцінна); 3) лексика, що

характеризує мовця (нелітературна, сленг, просторіччя, діалектна) [Петрищева 1984, с. 124]. Дослідниця вказує також на наявність четвертого типу стилістично забарвленої лексики – лексики, що містить у собі «самооцінку».

У концепції О. Тараненка стилістична кваліфікація словникових одиниць об'єднує такі характеристики: а) функціонально-стильову (це – ознака належності мовних одиниць до певних функціональних стилів літературної мови; характеристика стилістичного статусу мовних одиниць на шкалі «високе – низьке»; характеристика належності мовних одиниць до певних сфер уживання, які групуються за різними принципами (соціально-професійним, віковим, жанровим та ін.); характеристика належності мовних одиниць до певних різновидів загальнонародної (національної) мови, що перебувають поза межами сучасної літературної мови або на її межі); б) часову (такою характеристикою супроводжуються мовні одиниці, що вже вийшли або виходять із живої сучасної мови); в) емоційно-експресивну та емоційно-оцінну; г) ортологічно-нормативну і г) частотну [Тараненко 1996, с. 110–139].

Н. Хруцька, аналізуючи динаміку стилістичної маркованості лексики, класифікує стилістичні лексикографічні позначення в словниках із погляду а) історичної перспективи, б) емоційно-експресивного забарвлення, в) територіального обмеження, г) функціональної належності, г) належності до стилістичних шарів мови [Хруцька 1998, с. 5].

На основі синтезу поглядів, сформованих у загальній та українській лінгвістиці, О. Кабиш пропонує вирізняти такі групи маркованої лексики:

1. Стилiстично маркована лексика – за належністю до певних функціональних стилів (функціонально маркована) та наявністю емоційно-експресивного забарвлення (конотативно маркована).

2. Хронологічно маркована лексика – з погляду історичної перспективи.

3. Територіально маркована лексика (діалектизми) – з погляду територіального обмеження.

4. Соціально маркована лексика – за ознакою віднесеності лексичних одиниць до словникового запасу певних соціальних груп людей [Кабиш 2007].

Кожна зі згаданих класифікацій є дещо умовною, оскільки виокремлені ознаки можуть поєднуватися в тих самих словах і взаємодіяти між собою. Це засвідчує кодифікація деяких лексем з подвійним чи навіть потрійним маркуванням.

Стилістично марковану лексику відповідно до характеру забарвлення, як уже було зазначено, поділяють на дві групи: а) функціонально марковану та б) конотативно марковану. Функціонально маркованою називають лексику, співвіднесену з певним функціональним стилем. Функціональна маркованість має зовнішній характер, вона не входить до значення слова, а надається самому слову як факту мови. Загалом функціональне маркування деякі дослідники пропонують представити «додатковою інформацією про доречність, можливість, оптимальність слова в певних умовах спілкування, про його «прив'язаність» до певного функціонального стилю» [Кузнецова 1989, с. 187]. Групи функціонально маркованої лексики дослідники окреслюють більш-менш однозначно, хоч цілковитого порозуміння між ними в цьому питанні також немає.

Функціонально марковану лексику традиційно поділяють на книжну (властиву переважно писемній формі літературної мови) та розмовну (характерну, звичайно, для усного мовлення) лексику. Термін «книжна лексика» певною мірою умовний, адже, крім функціональних стилів, ці слова властиві й тим стильовим різновидам усного літературного мовлення, що тематично й структурно зближуються зі стилями мовлення писемного (діалогічне мовлення на наукові, виробничо-технічні, офіційно-ділові та інші теми). У застосуванні до сучасної української літературної мови цей термін вказує лише на переважання деяких слів у функціональних стилях її писемної, книжної форми, а не на абсолютне обмеження ними [СУЛМ-ЛФ 1973, с. 157–158].

Книжні слова традиційно розподіляють за їхньою належністю до того чи того функціонального стилю. У кожному функціональному стилі можна встановити ядро лексичних одиниць, які визначають його специфіку.

Лексика наукового стилю – це сукупність слів, уживаних у науковій літературі та в мовленні людей, діяльність яких пов'язана з певною галуззю науки або техніки. Значну частину лексики наукового стилю становлять загальнонаукові терміни, що обслуговують потреби в усіх чи багатьох її царинах. З емоційно-експресивного погляду – це нейтральна лексика, її ще називають «сухою», хоч, уживаючись в інших сферах, вона може переосмислюватися й набувати різних емоційно-експресивних відтінків.

У словниках галузеву термінологію подають або без стилістичного позначення (сфера вживання, тобто належність до певної галузі науки, мистецтва, техніки і т. ін., розкривається в тлумаченні слів), або з відповідними галузевими ремарками: мат. (математика), фіз. (фізика), астр. (астрономія) і т. д.

Специфічною мовною ознакою офіційно-ділового стилю є офіційно-ділова лексика, що містить: адміністративно-управлінську термінологію, представлену переважно широко відомими й активно вживаними словами, які зберігають вказівку на сферу функціонування й відтінок офіційності. Публіцистичну лексику репрезентує дві групи слів: спеціальні публіцистичні терміни (серед яких і газетні) та широко вживана в засобах масової інформації суспільно-політична лексика і термінологія, як власне суспільно-політична, так і загальноновживана. Суспільно-політичну термінологію зараховують до лексики публіцистичного стилю, оскільки вона має характерне стилістичне забарвлення, яке відчувають мовці, уживання її в інших сферах надає мовленню публіцистичності.

У художніх текстах використовують найрізноманітніші мовні одиниці, тому визначити розряд лексики, що вживається в цьому стилі, дуже важко. Він не обмежений у використанні одиниць мови, що належать до різних часових зрізів, до соціальних і територіальних видозмін національної мови. Серед мовних засобів виділяють поетичну (художньо-поетичну) лексику, що, безперечно, має функціонально-стилістичне забарвлення. Поетичну лексику виділяють в окрему групу – естетично марковану лексику, але естетичну функцію можуть виконувати й слова, що належать до інших видів маркованої лексики, наприклад, ті, що позначені в словниках як «урочисті», «риторичні», а також деякі «книжні», «застарілі», «церковно-

слов'янські». Тому вважають за доцільне розглядати поетичні слова в складі функціонально маркованої лексики, оскільки вони вживається в художньому стилі і є його «осердям».

Розширення функціонального потенціалу української мови двома новими можливостями – бути мовою Святого письма й богослужіння – зумовило відновлення в її стильовій структурі ще одного різновиду літературної мови – конфесійного стилю, що посів належне місце в системі функціональних стилів сучасної української мови. Як і інші функціональні різновиди мовлення (крім розмовного), конфесійний стиль реалізується в писемній та усній формах, а також має відповідний набір лексичних одиниць, що вирізняють його з-поміж інших функціональних стилів.

Серед лексичних одиниць, властивих конфесійному стилеві, виділяють конфесійну термінологію, що складається з широковідомих слів та слів, уживаних лише в спеціальній релігійній сфері.

У складі функціонально маркованої лексики розглядають і загальнокнижні (книжні) лексичні одиниці, які чітко не диференційовані за певними стилями. Вони вирізняються на тлі нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвірної будови та вузькою сферою вживання й надають спілкуванню відтінку офіційності, урочистості, науковості, часом штучної книжності.

Лексику, уживану в розмовному мовленні, традиційно поділяють на дві групи. До першої належать слова, поширені в розмовному стилі усного літературного мовлення (власне розмовні або розмовно-літературні). Вони сприймаються як цілком нормативні й звичайні в словниковій системі мови, не мають додаткового стилістичного та семантичного навантаження, утворюють лексику відносно необмеженого вживання і становлять власне стильовий центр розмовного мовлення. Порівняно з міжстильовими й книжними, власне розмовним словам характерне певне стилістичне зниження, обмеження вживання поза розмовно-побутовим мовленням, проте позанормативно вони функціонують і в інших сферах спілкування людей, а також у різних жанрах газетно-публіцистичного мовлення. Власне розмовні лексеми маркують у словниках ремаркою *розм.* (розмовне слово).

Другу групу репрезентують лексичні одиниці, об'єднані на основі позанормативності. Це – лексеми, обмежені в соціальному, територіальному плані, тобто вони не є літературними. Якщо поділ лексем за територіальною та соціальною належністю визнають усі науковці, то виділення просторічної лексики як окремого структурного типу розмовної лексики викликає заперечення в багатьох українських мовознавців.

Отже, функціонально марковані лексичні одиниці репрезентують слова, уживані в книжних стилях української літературної мови (науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, художньому, конфесійному), та власне розмовні лексеми, що є основою розмовного стилю сучасної української літературної мови.

3.4. Образотворчий потенціал лексикону в поетичному тексті

Загальновідомо, що мова є найважливішим засобом спілкування. У суспільстві вона виконує і ряд інших функцій – номінативну (називання реалій життя), пізнавальну (засвоєння відомостей про навколишню дійсність, розширення кругозору людини), комунікативну (формування і вираження думок), емотивної (вираження почуттів), волюнтативну (стимулювання певного виду діяльності), естетичну (створення словесних видів мистецтва). Для виконання цих функцій мова має впорядковану систему знаків, здатних відобразити зміст людського мислення, відчуттів і переживань.

Структурними частинами мовної системи є її підрозділи (підсистеми) у їхньому ієрархічному зв'язку – фонетичний, морфемний, лексичний, синтаксичний, кожен з яких має властиві йому мовні одиниці, причому одиниці нижчого рівня стають матеріалом для формування одиниць вищого: звуки – для морфем, морфемі – для слів і словоформ, слова і словоформи – для словосполучень і речень, речення для одиниць найвищого рівня – текстового.

Основою процесу спілкування слугує лексичний рівень. Як і кожна з мовних підсистем, лексика має свою диференціацію – групи слів за